

ОБЪРКАНИ ВЪВ ВРЕМЕТО (НЯКОИ НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ НАЙ-НОВИТЕ БЪЛГАРСКИ РОМАНИ)

Проф. д.ф.н. Магдалена Костова-Панайотова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията се фокусира върху „бума“ на новия български роман, върху темите, проблемите, образите, които тези романи обсъждат, и върху причините за този „бум“, като предлага своята хипотеза за него. Текстът не претендира за изчерпателност в анализа на романите, публикувани през последните три години, тъй като тези романи за периода далеч надхвърлят сто. По-скоро се фокусира върху текстове, получили литературни награди или номинации – факт, който е достатъчен да ги изведе на преден план в анализа, но не е показател за ценностната им същност. Ето защо докладът се стреми да изведе някои общи черти на бума на романите, без да прави стойностни сравнения, които са твърде рано за новопубликувани романи.

Keywords: нови български романи; криза; „бум“; културни послания; липсващ център

В този текст ми се иска да се фокусирам върху една задача, които, сама по себе си, заслужава много повече самостоятелни наблюдения: какви са посоките, темите, конфликтите, които избират най-новите български романи, без претенции за изчерпателност дори в рамките на последните две години, защото само този, който не наблюдава най-новата българска литература, не вижда, че писането на романи днес се е превърнало в занимание за немалка част от грамотните българи. Защо е така, ще предложа хипотеза.

Въпреки че могат да се привлекат и книги с разкази, основният фокус разчита на романовото присъствие, доколкото именно романистът има способността „да изважда от релсите“ (Х. Баба), а романът като жанр, който се интересува от глобални проблеми, е най-интернационалният според Р. Уолковиц (Walkovitz 2015) и удържа общия тематичен център на писателските послания – в успоредицата на паралелните сюжети за пътуването, търсенето на своята идентичност, преодоляването на границите и

себепологането в света отвъд, света на въобразеното свое пространство. Подбирани са главно текстове, номинирани за различни награди през последните две до три години.

Осмислянето на света тук и в горещото настояще е водеща тема на някои от тези романи. Врхлетялата света ковид пандемия влиза като мотив или като настроение в няколко от българските романи от 2021 – 2023 година. Преди всичко обаче не като самостоятелен апокалиптичен сюжет, колкото като повод за осъзнаване на човешките граници, както и на границите на свободата и нахлуването на виртуалния затвор, който усетихме всички, на насилието, внезапно стоварило се върху ни. Такъв е например романът на Вл. Зарев „Объркани в свободата“, който пресъздава усещането за отнемане на различието. Усещането за тревога, за затваряне и промяна се чувства и в романа „Времеубежище“ на Георги Господинов, в който в една от главите се говори на „вируса на миналото“, който превзема света.

В интервю от 2020 г. преди да излезе романа Господинов казва: „Писах го в един свят от вчера и като вдигнах глава, светът вече беше друг“ (Gospodinov 2020) .

Към пандемията като неовладян урок от миналото се обръща и романът на Теодора Димова „Не ви познавам“ – роман, който не само говори за актуалните събития в България: освен коронавируса за нападението над Украйна, кризата в политиката у нас, миналото като отрова за настоящето, но и се насочва към отделния човек и неговите тревожни състояния – усещането за страх, ужас, обреченост, несвобода, усещане за предателство.

Между пандемията, властта, политическите кризи и внезапните промени у нас се движи и романът „Опашката“ на Захари Карабашлиев. Пандемията е повод за писателя да изяви някои насъщни състояния на човека като социално животно, но и да зададе въпрос като този доколко свободата е важна за българина. В нашето ДНК ли е записано, че не сме революционери? Какво да правим с това знание?

Чрез гротесковата поява на фантастичния елемент се сближават и съполагат атрибутите на нечовешкото и на извисеното – човешките мечти. Кой определя кое е истинското? Как ни променя промяната? Има ли предчовешки състояния, или хората сме си същите и в миналото, и днес? Едно е ясно – според Карабашлиев обезчовечаващото не са свръхестествените явления, а пиарът на властта.

И четирите споменати романа – не само „Опашката“, освен за актуални събития неизменно говорят и за миналото. Романът на Вл. Зарев има и втори план, в който се търси смисълът на връзката свобода – християнство векове назад в българската история, отправяйки към исихазма; романът на Теодора Димова звучи като продължение на „Поразените“, в който се връща към

миналото ни веднага след 9 септември, към света от вчера, към миналото ни отправя и романът на Господинов.

Темата за свободата като избор, но пречупена през кривото огледало на реалността от деветдесетте години на XX век – с валутните далавери, безцеремонността, агресията, хазарта, заигравките с властта и др., които върхлетяха, продължават романите „Чекмо“ и „Чекмо 2“ на Момчил Николов, които в сатирично абсурден план, освен че разказват за невероятни приключения и промени в живота на героя, задават и насъщни въпроси като този въображаема ли е свободата тук и отвъд границите на България, съществува ли друг свят отвъд този, в който живееш, какво виждаме, когато гледаме родината – фантазиран земен рай или постоянно разкъсана от кризи държава.

Към 50-те години на XX век се завръща и романът „Швеге“ на Тодор Господинов, който използва документални сведения и автобиографични фрагменти, за да разкаже за годините след 1944 и движението на горяните срещу тоталитаризма. Въпросите, които повдига този роман, са за премълчаната история, за паметта и съпротивата, за любовта, предателството и терора, за справедливостта и възможността да бъде намерен покой, за това какво остава в наследство като спомен.

Алюзия към българските кризи и хаоса, към нелогичните промени в живота ни е книгата на Палми Ранчев „Хаосът в играта на джаги“ – книга, в която първата глава носи заглавие „Родени без цел“ и насочва към аутсайдерите като герои на романа. Разказвайки за годините на прехода през очите на един млад човек, повествователят разказва и за едно затъващо общество и борбата да се закрепим на повърхността, за възможните изходи, за абсурда, за ценностите и възможното спасение, използвайки понякога шизофренни образи. Анонимността на човека на фона на големия град е видяна и като част от хаотичния свят, играта на неизвестност, в която сме само пионки.

Проекция на неща, които говорят за един свят на свободното падане, на опитите на хомо луденс, е фрагментарният роман на Елена Алексиева „Вулкан“, който разказва така, че от безсмислието на света, който се изрисува, може направо да ни хване страх. Глупостта на човека и справянето с нея, невинната глупост, която като че ли е същност на света, явява палитрата от мутри, пънкери, гадатели и т.н. в романа, за които смисълът на съществуването е хиатус, липса, празнота. В този свят несводими фигури са смесени в едно врящо гърне, а писателката с насмешливост и лекота изследва как човек може да се превърне в своята противоположност и това да промени цялата социална действителност.

Сред хумористично-сатиричните открития на периода бих посочила „Химия на шегата“ на Михаил Вешим, която като амбиция и послания много напомня „Автобиография“ на Нушич и в нея писателят се завръща към миналото с чувството на изпълнен дълг, защото както казва повествователят:

„живях в интересни времена. Видях краха на една тоталитарна система и взех активно участие (с писане) в разрушаването ѝ. В рушенето ние, сатириците, нямаме равни. Виж в създанието хич ни няма... Но и там даваме акъл“ (Veshim 2022).

Къде шеговито, къде недотам хумористът, заявява предпочитанието си за „химията на шегата вместо физиката на тъгата“ (Veshim 2022). И това особено важи по отношение на миналото, защото според писателя без доза самоирония сме загубени и нито писателят, нито отделният човек трябва да се вземат толкова насериозно, ако искат да не загубят вкуса на живота.

Към темите от горещото настояще се насочва и романът „Черна светлина“ на Галин Никифоров, във фокуса на чийто сюжет е залегнал сериозен проблем от последните години в България – темата с катастрофите, причинени от пияни шофьори. Този роман обаче използва повода на катастрофата, за да ни потопи в дебрите на човешката душа, поемаща както добро, така и лошо, и да потърси възможността за човека да продължи отвъд болката, отвъд желанието за отмъщение и отчаянието. За пореден път тук са предложени отговори на въпросите какви са нещата, които притежаваме, как се изплъзваме от ада на миналото, какво е щастие, кога осъзнаваме смисъла на съществуването си. Ако сме християни, защо не опрощаваме греха, не приемаме ближния си, така както бихме искали Бог да ни приеме. Може ли да се прости непростимото?

Към темата за опрощението се насочва и Георги Бърдаров в романа „Absolvo te“ – книга, която отправя към различни исторически периоди, очертавайки ужаса на религиозните конфликти в Близкия изток, ужасите на нацизма и кътчетата на човешката душа, където се крие злото, роман, който има мащабни послания, но като че ли в него писателят е повече човек, който е увлечен да преподава, отколкото писател, и обяснява малко повече, отколкото показва.

Към темата за различието днес, за нормалността и наподобяването ѝ, за чревоугодничеството, обсеиите и срама говори книгата на Васил Панайотов „Плът и крафт“ – книга с отчетливо сатирични послания към консуматорството и забравеното тяло. Централният женски образ обаче, макар и плътен, звучи, дисонансно, претворен в един изцяло контролиращ мъжки характер.

За различните, за ромите от един квартал, за нуждата от идентичност и разколебаните национални послания разказва романът на Здравка Евтимова „Резерват за хора и вълци“. В романа властта на мутренското, отчаянието от една навъсена действителност, която като че ли е част от всеобщата безнаказаност, доминират, а колоритните герои правят романа и запомнящ се, и четивен. Един роман за хората вълци, но и за любовта, която осмисля дори едно вълче време.

Сред романите от последните две години има един кръг от текстове, който има за свой основен фокус любовта като най-съкровеното човешко осъществяване. С някои уговорки тук ще причисля романите на Николай Терзийски „Звезди под клепачите“, на Кристин Димитрова „Ще се върна за теб“, „Пет годишни времена“ на Валентина Мизийска, „Едно възможно начало“ на Теодора Радева, както и „Мъжете в живота на А“ на Теодора Колева. Книги за човешкия избор и лицата на любовта, за егоизма и употребяването, за ограниченията на живия живот и прекриването на границите, за копнежа по близост и за загубата, за невидимите капани, в които попадаме, за пространствата, телата и сънищата, които обитаваме.

Друг кръг от романи се съсредоточават върху митичните послания на българската култура, отправяйки към сюжети от фолклора – реални или въобразени. „Пасиансът на архангелите“ на Мария Лалева говори за любовта, която се разлиства като познание, но и за калта, която ни е нужна, за глупавата самонадеяност на човека. „Ловецът на пеперуди“ на Костадин Костадинов е увлекателна история, съживяваща мита за дунавската Атлантида и нейните обитатели. Сюжетът на романа тръгва от народното поверие, че когато човек умре, на другия ден идва пеперуда, която отнася душата му, и пеперудите в романа са огледални образи на преминалия в отвъдното.

В „Мамник“ на Васил Попов авторът се завръща към миналото чрез едно митично същество от фолклора, за да потърси лицето на нечовешкото зло в исторически събития. Романът показва познания за българската етнография, фолклор, история и едновременно с това е смесица от хорър, трилър и фентъзи, без да бъде някое от тях. Без да бъде събитие, „Мамник“ е увлекателно четиво, което успя да спечели много читатели, обсъждащи го горещо в различни читателски форуми.

Във финала на този текст искам да направя две уговорки. Този преглед няма за цел да съпоставя ценностно споменатите романи – някои от тях определено няма да останат: той цели по-скоро да очертае разнообразието в българската литературната книготека от последните две години, особено на книгите, номинирани или получили литературни награди. Втората уговорка е, че в този бегъл преглед отсъстват други нашумели книги, като например продаваемите романи на Виктория Бешлийска, които отново търсят опора за смисъла в българския фолклор, история и митология, книгата на Емилия Дворянова, на Димитър Шумналиев, както и романи, издадени в навечерието на този текст като „Корабът на сирените“ на Ал. Секулов, „Екстазис“ на Р. Бимбалов, „Дом за начинаещи“ на Ем. Видински и др. Споменах, че бумът на романа в последно време е факт, който се набива на очи, тоест няма как прегледът да е изчерпателен.

И този бум ми се струва вид терапия за пишещия българин, ословесяване и отливане на хаотичния свят наоколо. Желанието да потърсиш смисъла на едно разбъркано ценностно и бързо променящо се битие.

Дали си струва да се правят изводи върху романи от толкова кратък период?

Известно е, че романът винаги е изисквал дистанция във времето, за да осмисли големи събития. Именно за това най-близо до големите събития като че ли жанрово е реагирала лириката или кратката проза. Днес обаче като че ли наблюдаваме нещо друго. „Бумът“ на българския роман е своеобразна хипостаза на липсващия център. В желанието си, повече или по-малко, да съгради един свят сред липсващия смисъл, българският писател отлива в този тип текстове своите страхове, догадки, неприемането на действителността, кръстопътните си мисли, обръща се към миналото само за да види, че то е нещо, от което си струва да се оттласнеш, търси мястото си на тази земя, която нарича своя родина, или отвъд нея, но потопен в нейните сънища. И ми се струва, че от този бум, който продължава, освен лечебност за писателите, а може би и за читателите, могат да останат и няколко добри четива за следващото поколение.

ЛИТЕРАТУРА

ВЕШИМ, М., 2022. Откъс от *Химия на шегата*. Available from: https://www.actualno.com/literature/otkys-ot-himija-na-shegata-ot-mihail-veshim-news_1850322.html < 18 август 2023>

ГОСПОДИНОВ, Г., 2020. *Отворете една смислена книга – там вече е написано всичко, което сега преживяваме*. (Интервю за БТВ). Available from: <https://btvnovinite.bg/lifestyle/liubopitno/georgi-gospodinov-otvorete-edna-smislena-kniga-tam-veche-e-napisano-vsichko-koeto-sega-prezhivjavame.html> < 18 август 2023>

WALKOVITZ, R., 2015. *Born translated. The contemporary Novel in Age of World Literature*. Columbia University Press.

REFERENCES

VESHIM, M., 2022. *Otkys ot Himiya na shegata*. Available from: https://www.actualno.com/literature/otkys-ot-himija-na-shegata-ot-mihail-veshim-news_1850322.html < 18 august 2023>

GOSPODNOV, G., 2020. *Otvorete edna smislena kniga – tam вече е написано всичко, което сега преживяваме*” (Intervju za BNT). Available from: <https://btvnovinite.bg/lifestyle/liubopitno/georgi-gospodinov-otvorete-edna-smislena-kniga-tam-veche-e-napisano-vsichko-koeto-sega-prezhivjavame.html> < 18 august 2023>

WALKOVITZ, R., 2015. *Born translated. The contemporary Novel in Age of World Literature*. Columbia University Press.

**CONFUSED IN TIME
(SOME OBSERVATIONS
ON THE LATEST BULGARIAN NOVELS)**

Abstract. The report focuses on the “boom” of the new Bulgarian novel, on the themes, problems, the images that these novels discuss and on the reasons for this “boom”, offering its hypothesis about it. The text does not claim to be exhaustive in the analysis of the novels published in the last 3 years, since these novels for the period far exceed one hundred, rather it focuses on texts that have received literary awards or nominations, a fact that is sufficient to bring them to the fore in the analysis, but is not an indicator of their value essence. That is why the report seeks to bring out some general features of the novel boom, without making value comparisons, which are too early for newly published novels.

Keywords: Bulgarian novel; boom; crisis; cultural messages; missing center

✉ **Prof. Magdalena Kostova-Panayotova, DSc.**

WoS ResearcherID: E-1046-2014

ORCID iD: 0000-0002-5174-7679

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

E-mail: mpanayotova@diuu.uni-sofia.bg